

Cseke Péter

ÉG ÉS FÖLD KÖZÖTT LEBEGŐ SZALMAZSÁKTUTAJOK

– *Részlet a Pegazus a háztetőn címmel készülő
szülőföld-szociográfiából* –

A ki 1959. szeptember 14-én délután úgy hat óra tájt felnézett a makulátlan őszeleji égre, szokatlan látványban lehetett része: gumikerekű szalmazsákok suhantak neki a meredek kénosi tetőnek, mint valami ég felé lendítő röppályának, hogy aztán a tetőtől már ússzanak is – és elszálljanak tova, Székelyudvarhely irányába.

Az időben még nem voltak divatban a földöntúli lények, így aligha hihető, hogy netán az ő látogatásuknak tulajdonította volna bárki is e különös jelenséget. Annál kevésbé, mivel velem repült, engem röpített az egyik szalmazsák.

Nem minden előzmény nélkül, persze.

Merthogy az a tizennyolc kilométer, amennyi szülőfalumat magától a várostól elválasztotta, számomra immár nem ama kilométerekben kifejezhetetlen – mert két világ közötti – távolságot jelentette, hanem életem sorsfordító útját, amelyik egyik világból a másikba átvezet. Ha ez így túl fennköltten hangzanék, megpróbálhatom ezt kissé: „földön járóbb” módon is megfogalmazni. Nos, gyalogoltam annyit a kénosi tetőn át oda-vissza – egy-egy vékányi búzával, átalvetőnyi kukoricával hátaló, kezükben pár majorságot is lóbáló, keddi napokon a legszükségesebbekért piacozó falusfeleim társaságában –, hogy képzeletem csak is a repüléshez társíthatja annak a napnak a felemelő élményét, amelyiken végül is elindulhattam az áhított iskolaváros felé, majdani egyetemi városom megközelítésének szellemi röpterére.

Hanem azért valami még sincs rendjén ezekkel a szalmazsákokkal.

Az még hagyján, hogy kamaszkorom érzélemvilágának, eszmélkedéseimnek diffúz emléktöredékeit ezzel a képpel próbálom érzékeltetni, elvégre a groteszk különösen alkalmas a kétértelmű helyzetek megjelenítésére, az ötvenes évek pedig ugyancsak bővelkedtek ilyen helyzetekben. De ha már repülésről van szó, miért éppen fekhelyünk ezen idomtalan, minden értelemben lomhának számító elemét emelem égi

tutajjá?! Ha pedig leleményességemből nem futja a repülés fenségességéhez méltóbb járműre, akkor már inkább maradt volna a lószekér derekában az a szalmazsák, ahová valóban bekerült, valahányszor egy-egy kisdíák a mi unitárius vidékünkéről elindult a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba, amely 1793-tól kezdve az *„egy véka tudomány mellé egy köből erkölcsöt”* is tarisznyált mindazok számára, akik falai közül kikerültek.

Igen ám, de a mi családunk inkább székely volt, mint – felmenőiben – lófő. Ettől ugyan még nálunk is döngethették volna dacos lovak a hídládeszskát, ha akadt volna hozzá jó nagy zabostarisznyánk. Csak hát ez esetben is hiába nógattam volna édesapámat: fogná be a szürkét meg a feketét, mert őt magát is másfajta gondok tartották épp gyepelőszáron. Friss volt még az a jelszó, amelyet a konstancai értekezleten fogalmaztak meg, és amelynek értelmében a közös gazdaságokban a lovak helyét hamarosan traktoroknak, a vetőgépeknek kellett átvenniük, mint ahogyan a lovakat is átvették – huszonöt lejes egységáron – a pisztrángtenyészetek. Nem a hús kilója került ennyibe: az összeg a becsületüket vesztett, leértékelt igavonók államilag megszabott vételára volt, vagy legalábbis én ezt tapasztaltam 1957 nyarán, amikor egy szovétai diáktáborozás alkalmával felkerestük a híres vármezői pisztrángtenyészetet.

Ennél furább dolgok is megestek akkoriban. Az ötvenes években ilyen volt nálunkfelé a világ. Felemás. Akárcsak a mi falunk: fele kint, fele bent. Ami egynek is túl kicsinek bizonyult, hiszen alig száz portát számlált, elég nagynak találtatott ahhoz, hogy két külön világ is kiteljen belőle: a „külsőké” meg a „belsőké”. Jóllehet sem külső, sem belső utcája nincs a főút menti Recsenyédnek, s a más-más világba szakadtak különben is szomszédosak voltak. Továbbra is együtt választották a majort, a határ-, a marha- és a lelkipásztort, de azontúl mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz. A „külsők” élték a maguk régi – ámde új törvény alá eső – világát, és szemmel láthatóan büszkén viselték láthatatlan megbélyegzettségüket: kiközösítettek voltak, de nem elűzöttek: ha más határrészben kapták is ki a földjüket, a magukéban dolgozhattak. Akik viszont beadták közösbe a brassói, bukaresti vagy kolozsvári szolgálattal szerzett keskeny parcelláikat, igavonóikat, ekéjüket-boronájukat, legfennebb csak önmagukkal lehettek elégedetlenek, kezdetben ugyanis mindenki a kedvükben járt, hogy terményosztáskor egészvágás-szekérrel vigyék haza a gabonát. Egyetlen kategória került csak lehetetlen helyzetbe: az, amelyiknek a jellemzésére leginkább a „se kint, se bent” illett.

Kerek esztendeig közénk tartozott a mi családunk is (erről korábban már írtam, ráadásul éppen a a *Székelyföld* hasábjain).¹ Az előzményekről itt most csak annyit, hogy édesapám éppen az 1948-as zabaratásra érkezett haza az „Ararát tövéből” – miután négy évet és négy napot töltött a hanlari (Azerbajdzsán) hadifogolytáborban. Számba vette az édesanyám keze alatt gyarapodott jószágot, lekaszált a sarjút, elvégezte az őszi szántást meg a vetést, a hosszas téli estéken pedig tervezgetésbe kezdett az ugyancsak fogságból szabadult keresztapámmal. Házat kellett építeni, a 2,01 ha mellé további földeket vásárolni. Fekete Gábor bácsi, a felmenőiben lófő építésmester² úgy tervezte meg a később nyári konyhaként használt „kicsi házat” – amelyikben felcseperedtem, ahonnan iskolába jártam –, hogy tőzsomszédunk, anyai nagyapám öccsének emeletes házához lehessen „illeszteni” azt. István sógor írásban rögzített beleegyezésével így megllett a támfal, és a tetőszerkezetnek is csak a feléhez kellett a kolozsvári szolgálatból vásárolt épületanyag. A többi pótolta édesapám fogságból hozott kőműves-tapasztalata, amit a sziklába vágott vasút építésekör szerzett. Az alapozáshoz ő hasogatta legelőnkön a bazaltkővet, a Nyusza patakából ő bányászta és faragta ki a palát. A jobb lábam kisujja ma is „emlékeztet” erre a munkára, merthogy ötévesen aztán én „terelgettem” ezeket a kőveket a szibériai fogságot járt gyepesi nagyapám keze ügyébe. (Hogy a kőhasogatás mekkora szakértelmet igényel, azt a falumbeli – meglehetősen kalandos életű – Fekete Miklós³ egy olyan írásából tudtam meg, amelyben Magyarai Sándor bácsi alakjára ismerhettem.⁴)

-
- 1 Cseke Péter: Ötvenhétben asztag nőtt az udvarunkon. *Székelyföld*, 2022. 5. sz. 111–128. p.
  - 2 Lakatos Gyula: *Szemelgetés Recsenyéd történetéből*. 2004–2016. Székelyudvarhely, 2017, k. n. 24. p.
  - 3 Fekete Miklós (1942–2010) a székelykeresztúri mezőgazdasági szakiskolában és a marosvásárhelyi mezőgazdasági technikumban végezte tanulmányait (1964). Farmvezető Mezőbergenyében (1971–81), Mezőfelében (1977–81), térképész a Hargita megyei kataszteri hivatalnál Csíkszeredában, közben a *Hargita* című napilap mezőgazdasági rovatának munkatársa. A nyolcvanas évek végén Magyarországra költözött. Első írását az *Iffjómunkás* közölte (1968). Később novellái, elbeszélései jelentek meg az *Igaz Szóban* és az *Utunkban*, publicisztikával jelentkezett a marosvásárhelyi *Vörös Zászló* hasábjain. Egyik novelláját Ludwig Schwartz fordításában a *Neue Literatur* közölte. Írásai a falu világról, a természetközellen élő emberről szólnak, személyesen szerzett élményanyagát hagyományos modorban emeli művészi szintre.
  - 4 Fekete Miklós: *A kőhasogató*. In Fekete Miklós: *Keserű méz*. Bukarest, 1985, Kriterion.

A „nagy ház” építése távollétemben zajlott, az már inkább az öcsém élettörténetéhez tartozik, ugyanis amikor a kollektivizálás folyamata újabb drámai fordulatot vett, én már egyetemista voltam. Hogy miként lettem azzá? Azzal kezdődött, hogy a kollektivizálást sürgető rajoni kiküldöttek megsuhogtatták édesapám előtt a sorsom várható alakulását előrevetítő mondatot: „Ha nem vonja vissza azonnal a kilépési nyilatkozatát, a fia egyhamar nem lépi át az udvarhelyi gimnázium küszöbét!”

Így történt, hogy amit talán évekig sem értek volna el nála a „meggyőzésével” megbízott szervezők, azt – eléggé dicstelenül – magam vittem véghez. Pusztán azzal, hogy a könyvekhez való feltűnő ragaszkodásommal megingattam ama hitét, hogy számíthat rám a gazdaságban, s így családként továbbra is meg tudunk állni a magunk lábán.

Örültem hát, hogy 1957 nyarán újból kollektivisták szülők gyermekének tudhattam magam, és ezen az alapon még ösztöndíjat is kilátásba helyeztek számomra az udvarhelyi gimnáziumban. Egyszóval: volt már miből megtöltenem a szalmazsákomat, édesanyám pedig nem csupán előkészített számomra egy paplant, hanem még a monogramomat is rávarrta a paplanlepedőre. A történethez hozzátartozik Fodor Lajos bácsi is, aki amellet, hogy a szalmazsáktöltéshez szükséges két-három ölnyi szalmát édesapám orra előtt vasvillamarkoló indulattal megzizgettette, jó tíz esztendő múltán is ezzel verte a mellét borozgatás közben: „Nekünk köszönheted, hallod-e, hogy a fiad egyetemet végzett!” Édesapám erre a maga csendes módján csak annyit válaszolt: „Oda fej is kellett, komám!” Hogy mikor vette észre, van mit védenem szalmakalapommal a napszúrás ellen, máig rejtély előttem, különösen, hogy inkább az örökké körülötte tüsténkedő öcsémet kedvelte. Ugyan én is ugrottam minden szavára, de bizonyára feltűnhetett neki, hogy nem éppen a legjobb kedvvel teszem.

Négyen voltunk azon az őszön a mi falunkból gimnáziumba menendők. Úgy látszik, ránk is átragadt a gépesítés, a motorizálás láza, mert jó előre elterveztük, hogy nem adjuk alább a Lanz-Bulldognál. Még mielőtt valaki netán előkelő fajkutyának vélné ezt a „dog”-ot, hadd mondjam el, hogy a kezdeti lépéseknél tartó közös gazdaságunknak ez volt az első gépjárműve – egy traktor, amelyet valamelyik uradalomból vásároltak, a Duna mellől. Eleinte szántásra, vetésre, cséplésre hasz-

nálták, később – gumikerekekre szerelve – ezzel hordták a terményt Udvarhelyre.

Ama szeptember 14-én délután épp egy utánfutónyi búzát fuvarozott. Nyilván a négy szalmazsák nem jelentett plusz terhet neki, annál nagyobb gondot okozott viszont, hogy a kénosi tető lejtős oldalán könnyedén „szélnek eredhettek” volna. Erre fel, mit eszelt ki a gépész?! Imre Jakab bácsi minket ültetett rájuk – nyomatékul. A közúti forgalom előírásait ugyan megszegte, de akkoriban sok mindent elnéztek a kollektív gazdaságoknak dolgozó sofőröknek.

Nagyot néztünk, amikor beértünk a térre, ahogy 2023-ig (míg le nem omlott) az iskola bentlakása állt: hozzánk hasonló „szalmazsák-pilóták” szállingáltak le rendre az egymás után érkező Molotovokról, Zilekről, Csepelekről.

Hanem a következő ősszel már nem repült velem a szalmazsák.

Addigra ugyanis kiderült: annyi a „kollektivista gyerek” a gimnáziumban, hogy nem adhatnak mindenikünknek ösztöndíjat. Nem adtak hát senkinek – csak 18 moldvai csángó-magyar diáktársunknak. Ki mert volna a kollektivista szülők közül méltánytalanságra gondolni épp akkor, amikor az újabb keletű „származási előjogok” felszámolására tett bátor kísérletként illett üdvözölni az intézkedést?! Csak hát ettől az én sorsom még nem vált könnyebbé. Ellenkezőleg: ekkor jutott igazán mélypontra, úgy tűnt ugyanis, azon a ponton kellett volna búcsút mondanom a továbbtanulásnak, amikor már kezdtem beleélni magam, hogy érettségizett, ha minden jól megy, egyetemet végzett ember lesz belőlem. Az udvarhelyi gimnáziumhoz más értelemben is „jussot” formáltam: akkor már tudtam, hogy építéséhez két nyáron át Cseke Mózes nagyapám is hordta a követ a múlt század első éveiben, mielőtt 1905-ben falustársaival Csikágóba indult volna.

Otthonról tandíjra (úgy emlékszem, ez évi ötszáz lejre rúgott) még úgy-ahogy futotta volna, de arról már végképp szó sem lehetett, hogy a bentlakási költségek fedezésére még havi háromszázötvenet előteremtsek: szüleim épp akkor szánták rá magukat a „nagy ház” építésére, aminek igazából majd vakációzó gyerekeim vették nagy hasznát a későbbiekben.

Jancsó Elemér felvilágosodást tárgyaló óráin sokszor eszembe jutott, ami ezután következett. Néhai professzorunk egyetemi előadásainak egyik kedvenc fordulata ugyanis így hangzott: „és akkor egy Nagy Kéz

...” (belenyúlt például Martinovics vagy Kazinczy sorsának alakulásába). Az én sorsomba belenyúló kéz Cseke Károly (1931–2019) nagybátyámé volt, aki minden hónap elsején fizetése felét nekem adta.⁵ Sokszor elgondolkoztam, hogy vajon mi készítette erre. Csak most jövök rá, miközben ezeket a sorokat írom: valószínűleg attól féltett, nehogy ugyanaz történjék velem is, mint vele, s mint ami az ő esetében jóvátehetetlennek bizonyult. Ő ugyanis a Tehetségmentő Alapítvány⁶ észak-erdélyi működésének köszönhetően került a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumba. A falusiak hetilapjának riportereként tudtam meg az ürmösi unitárius lelkésztől, Lőrinczi Lászlótól⁷ – aki 1942 és 1948 között a gimnázium tanára, majd igazgatója volt –, hogy ’42 nyarán Árkosi László tanártársával lószekéren jártak be a két Homoród völgyét, és mindenünnen igyekeztek kitűnően végzett diákokat toborozni.⁸ Az 1942/43-as tanévben ugyanis már harminc diák tanulhatott kedvezményesen a Horthy Miklós Ösztöndíj Alap jóvoltából. Köztük volt az I. A és I. B osztályosok közül Szabó Gyula Homoródalmásról,⁹ Borbáth Károly Vargyasról¹⁰ és Cseke Károly Gyepesből.¹¹ Az ösztöndíj elnyeréséhez nem volt elég az otthon megszerzett bizonyítvány, az igénylőknek képesség-megállapító versenyvizsgán kellett megjelenni-

5 Homoródszentmártoni boltkezelőként nem keresett többet havi hétszáznál.

6 Lásd: Kattein-Pornói Rita: *Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés története*. Debrecen, 2018, Egyetemi doktori (PhD) értekezés, 137. p.

7 Lőrinczi László (1898. október 27. Felsőrákos – 1981. október 24.) unitárius lelkész, baromfitenyésztési szakíró. A gimnázium 1942/43-as (jubileumi) évkönyve kiemeli, hogy tagja az Unitárius Egyház Nevelésügyi Bizottságának és Missziói Bizottságának, gondnoka az Iskolánkívüli Népművelési Bizottságnak; 1942 nyarán részt vett a népművelési vezetők balatonlellei tanfolyamán. Tőle tudom, 1943-ban ott volt a történelmi jelentőségű Szárszói Találkozó is. Lásd még: Cseke Péter: Balázs Ferenc útítára. *Igaz Szó*, 1975. 5. sz. 422–431. p. Uő: *Víznyugattól vízkeletig. Szociográfiai riportok*. Bukarest, 1976, Kriterion Könyvkiadó, 42–63. p.

8 A gimnázium működési rendje előírta, hogy „az I. osztályba nyilvános tanulól csak az vehető fel, aki valamely nyilvános jogú népiskola IV. osztályát sikerrel elvégezte és életének 10. évét szeptember 15-ig betölti, de 13. évét még nem haladta meg”.

9 Szülei Kozma Miklós tanító úr tanácsára írták be a gimnáziumba. A város első írásos említésének 650. évfordulóján így emlékezett a maga „keresztúri történetére”: amikor egy almási meszes szekér ernyője alatt kuporogva nekiindult a Keresztúrra vivő hosszú útnak, akkora tudásszomj élt benne, hogy „az még a mindig égó szülőföldszertet – s később a 8 keresztúri esztendőn keresztül a soha nem csillapuló honvágyat – is felülhaladta”. (Fülöp Lajos: Székelykeresztúr jelesei. *Kisváros*)

10 Szabó Gyula: *Ismét búcsú... Utunk*, 1980. 18. sz. 10. p.

11 A hét osztály elvégzését igazoló bizonyítvány (1942. július 15.) szerint Somodi Mária igazgatónő ajánlotta továbbtanulásra a csupa jeles Cseke Károlyt.

ük.¹² Hogy ez miként zajlott le, azt Szabó Gyula örökítette meg Borbáth Károlyról írt emlékidézésében: „Életének egyik legboldogabb napja 1942. szeptember 14-én volt, amikor a székelykeresztúri gimnázium hűvös termének tehetségkutató melegében ott ült az ismeretlen, habár hozzá igen hasonló gyermektársak között, és a még ismeretlenebb tesztlapok között. A szív hangosabban vert, az óra hangosabban ketygett, a mutatók mentek előre az óra számlapján, a tesztlapok meg jöttek a sorszámaikkal egymás után, míg vad ismeretlenségükből végül az lett, hogy a papírlapok a négy elemít végzett szelíd vargyasi gyermek eszének, tudásának, lelkivilágának képét öltötték magukra.”¹³

Amennyire reménykeltően indult ez a történet, annál vigasztalanabb lett a vége. Az 1943/44-es tanévzárásról nem tudósít a gimnázium évkönyv, ugyanis azokban a zűrzavaros időkben nem is készülhetett el. Közeledett a front: előbb a németek, aztán a szovjetek rendeztek be hadikórházat az intézményben. A gimnázium 1944 őszén újból üzent neveltjeinek, ám november 3-án sokan nem tudtak jelen lenni a becsengetésen.

Nagybátyám midezek ellenére jó kedélyű, mások felvidítására mindig kapható ember volt. Letörten sohasem láttam, panaszkodni sem hallottam. De ha olykor-olykor – immár idős korában – maga elé révedt, mindig az volt az érzésem, hogy a kénosi tetőn áll, és hosszasan integet Szabó Gyulának, Borbáth Károlynak...

1986–2024

---

12 A gimnázium 1942/43-as évkönyve szerint így jutott kedvezményhez a felsőbb osztályokból Sebestyén Gyula (Homoródalmásról), Zoltán Aladár és Zoltán Sándor (Homoródszentmártonból), Cseke Mózes (Gyepesből), Márton Dénes (Recsenyéről), Máthé Balázs (Abásfalváról), Török László (Szentpéterről), Csepregi Mózes (Városfalváról), Benedek József (Jánosfalváról)...

13 Szabó: i. m. 10. p.